
УДК 330.143.2:339.92

Патлатой Олександр Євгенович
к. е. н., доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики,
Одеський національний економічний університет (Україна)

**ГЛОБАЛЬНІ ЛАНЦЮГИ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ**

***JEL classification:* F630**

Концепція глобальних ланцюгів доданої вартості (Global Value Chains, ГЛДВ) була розроблена в рамках критичного напрямку соціально-економічної думки у формі теорії світ-систем,

започаткованої Іммануелем Валлерстайном. Перше визначення товарних ланцюгів (commodity chains) трактувало їх як «мережі процесів виробництва та праці, що втілюються у кінцевому продукті» [1, с. 159], тобто комплекс взаємопов'язаних процесів створення доданої вартості на всіх етапах виробництва у глобальному масштабі. Незабаром поняття «ланцюг створення вартості» було популяризоване М. Портером (1985) у контексті стратегічного аналізу та планування й інтерпретувалося як послідовність дій компанії, аналіз якої дозволяє виявити конкурентні переваги фірми.

Пізніше поняття ГЛДВ набуває широкого використання у так званій стандартній економічній теорії (*mainstream economics*) та в управлінських науках, що було зумовлено об'єктивною необхідністю в умовах глобальних економічних перетворень. Процеси фрагментації глобального виробництва почалися у другій половині 1970-х та у 1980-х роках, однак обсяги світових іноземних інвестицій у співвідношенні до світового ВВП відновилися на рівні 1900 р. (ера розквіту класичного «імперіалізму» у розумінні Дж. Гобсона) лише в 1990 р. Вибухове зростання прямих іноземних інвестицій та масовий офшоринг виробництв великих корпорацій у 1990-ті роки відбулися передусім через різницю вартості робочої сили у різних регіонах світу, а стали можливими значною мірою завдяки розпаду соціалістичного блоку та відкриттю колишніх планових економік для ринкових перетворень. Безпрецедентна інтернаціоналізація виробництва у глобальному масштабі породила потребу в його теоретичній інтерпретації та аналізі з точки зору оптимізації бізнес-процесів.

Погляди на ГЛДВ у сучасній економічній теорії неоднорідні й залежать від вихідних теоретичних передумов та цілей дослідження. Можна виокремити такі основні напрями розвитку концепції ГЛДВ:

- структурно-історичний та макросоціологічний аналіз (І. Валлерстайн, Т. Хопкінс, Дж. Арігі та їхні сучасні послідовники);
- аналіз динаміки ГЛДВ (Г. Джерефі, М. Коженєвич, Дж. Бейр та ін.);
- новітня теорія міжнародної торгівлі: М. Меліц, П. Антрас та ін.).

Основні особливості цих підходів представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Теоретичні підходи до аналізу глобальних ланцюгів доданої вартості

Структурно-історичний і макросоціологічний аналіз	Вивчення динаміки ГЛДВ	Нова теорія міжнародної торгівлі
світ-система капіталізму неминуче спричиняє та відтворює розвиткові нерівності між групами країн; світ поділяється на ядро, «напівпериферію» та периферію, між якими відбувається обмін, часто нееквівалентний, унаслідок якого формується залежність периферії від центру; у виробництві кінцевих товарів беруть участь суб'єкти з країн з різним рівнем економічного розвитку; ядро концентрує високорентабельну діяльність, використовуючи дешеву робочу силу та ресурси периферії.	відштовхується від попереднього напрямку, але прагне до більш практичного та реалістичного аналізу; орієнтоване на галузевий, а не лише на національний рівень; фокус не тільки на макро-, але і мезо- і мікрорівні, розгляд глобальної економічної системи не тільки як сукупності країн з різним рівнем розвитку, але і в рамках взаємодії низки суб'єктів: урядів, транснаціональних корпорацій, місцевих компаній, найманих працівників та інших акторів; аналіз не загальних тенденцій та циклів світ-системи, а конкретних траєкторій розвитку економічних систем; увага зосереджена на управлінні товарними ланцюгами, формуванні стратегій розвитку та піднесення в рамках ГЛДВ (<i>GVC upgrade</i>).	використовує поняття центру та периферії, але в розумінні Нової економічної географії (у тому числі, спираючись на підхід П. Кругмана) на основі аналізу поділу галузей за відносною ефективністю виробництва, мобільністю факторів виробництва, географічною відстанню, ефектом масштабу тощо; певною мірою спирається на неокласичні моделі міжнародної торгівлі, однак враховує вплив недосконалої конкуренції; використовуючи деякі теоретичні елементи нової інституціональної економіки (контракти, трансакційні витрати та ін.), вивчає процеси фрагментації виробництва у глобальному масштабі, аутсорсинг, офшоринг (і reshoring), вертикальну інтеграцію, мінімізацію витрат і максимізацію прибутку корпораціями в рамках ГЛДВ.

Джерело: складено автором

Структурно-історичний та макросоціологічний аналіз мають спільні мотиви з теорією залежного розвитку (А. Г. Франк, Т. Душ-Сантош, С. Амін). Цей аналіз передбачає, по-перше, що товарні ланцюги існують уже принаймні п'ятсот років і завжди супроводжували капіталістичну «світ-систему» (що суттєво затемнює різницю між простим використанням сировинних ресурсів периферії та цілеспрямованою фрагментацією і дробінням виробничих процесів). По-друге, йдеться про нерівномірний (відносно до витрат, передусім витрат праці) розподіл створеної доданої вартості між різними країнами та регіонами світу, що, у свою чергу, поглиблює глобальну нерівність та посилює залежність менш розвинених світових гравців (периферії та напівпериферії) від розвинених економік (ядра). Ланки товарних ланцюгів, що генерують високі (подекуди монополярно високі) норми та масу прибутку, знаходяться у глобальному «центрі». Більше того, при вивченні еволюції товарних ланцюгів враховується циклічний розвиток економіки, насамперед, у вимірі хвиль Кондратьєва [2, с. 8].

Такий історичний, макросоціологічний підхід до ГЛДВ має як переваги, так і недоліки. Серед останніх – надто узагальнений аналіз «світ-системи» без розмежування її структурних елементів на мікро- та мезорівні, а також відносно статичний та, як не дивно, позаісторичний підхід до вивчення бізнес-структур, що діють у рамках ГЛДВ.

Сьогодні критична тенденція також розвивається у неомарксистській формі у руслі теорії монополістичного капіталу П. Барана та П. Сузі. Товарні ланцюги тут асоціюються зі створенням споживної вартості, натомість глобальні ланцюги доданої вартості – з виробництвом, розподілом і перерозподілом вартості у глобальному масштабі. Витрати праці на одиницю продукції (*unit labor costs*) та ступінь їх розкиду між окремими країнами і регіонами світу трактуються як міра «перехоплення» доданої вартості та експлуатації праці на периферії (глобальному Півдні) капіталами з країн глобального «ядра» (глобальної Півночі). Процес отримання прибутку від міжнародних різниць у заробітній платі визначається як глобальний арбітраж праці [3].

Представники іншого напрямку, тобто дослідження динаміки глобальних ланцюгів доданої вартості, є водночас визнавцями та продовжувачами світ-системного підходу І. Валлерстайна, але також і критиками його надмірної абстрактності та схематичності. Вивчення динаміки ГЛДВ фокусується на «сучасних галузях обробної промисловості, особливо міжфірмових мережах, що пов'язують експортерів із розвиваючихся країнами зі світовим ринком» [2, с. 9]. Досягненням цієї парадигми є також виокремлення двох типів ГЛДВ «керованих споживанням» (*consumer-driven*, відносно децентралізованих, з великою кількістю суб'єктів та жорсткою конкуренцією на певних ланках ланцюга, наприклад, швейної промисловості) та «керованих виробником» (*producer-driven*, з більшим ступенем капіталомісткості, монополізації, централізації та вертикальної інтеграції, наприклад, в автомобільній промисловості).

Отже, концепція глобальних ланцюгів доданої вартості сьогодні продовжує розвиватися не тільки у неокласичному, але і у політико-економічному руслі. Кількісні інтерпретації концепту ГЛДВ, зокрема, на основі посткейнсіанської методології та інструментів таблиць «витрати-випуск», дозволяють виявити міру мультиплікативного впливу кожного сектору та географічного напрямку експорту на генерування доданої вартості в національній економіці. Однак у системі національних рахунків вартість ототожнюється з ціною, що деякими сучасними дослідниками розцінюється як неможливість відокремлення процесу створення вартості від процесу її привласнення (*value-making VS value-taking*), що може занижувати значущість одних галузей і завищувати внесок до валової доданої вартості інших (особливо фінансового сектору та певних сегментів сектору послуг [4]). Глибине розуміння джерел створення доданої вартості необхідне для дієвої політики «просування» та піднесення національної економіки у ГЛДВ, і відтворювальний підхід політичної економії може мати в цьому контексті не лише теоретичне, але й практичне значення.

Література

1. Hopkins, T. K., Wallerstein, I. (1986). *Commodity chains in the world-economy prior to 1800*. Review (Fernand Braudel Center). Vol. 10 (1). Pp. 157–170.
2. Bair, J. (2009). *Frontiers of commodity chain research*. Stanford University Press.
3. Suwandi, I. (2019). *Value chains : the new economic imperialism*. Monthly Review Press.
4. Mazzucato, M. (2018). *The value of everything : Making and taking in the global economy*. Hachette UK.